

DE SACRAMENTEN.

ZONDAG 25.

Vraag 65: Aangezien dan alleen het geloof ons Christus en al Zijn weldaden deelachtig maakt, vanwaar komt zulk een geloof?

Antwoord: Van de Heilige Geest ^{a)}, Die het geloof in onze harten werkt door de verkondiging van het heilig Evangelie b), en het versterkt door het gebruik der sacramenten c).

- a) Joh. 14 : 26, Ef. 2 : 8 en 6 : 23; Joh. 3 : 5; 1 Kor. 12 : 3 en de verzen 8v. en Fil. 1 : 29.
- b) Matth. 16 : 15v; Hand. 10 : 44, id. 16 : 14; Rom. 10 : 14 en 17; 1 Petrus 1 : 23.
- c) Gen. 17 : 11, Rom. 4 : 11, Ex. 13 : 16, Deut. 30 : 6, Lev. 6 : 9 en 25, Hebr. 9 : 8v., en 24; Ez. 20 : 12, 1 Sam. 17 : 36, Jes. 6 : 6v., en 54 : 9; Matth. 3 : 11 en 28 : 19; Hand. 2 : 38 en 22 : 16; 1 Kor. 11 : 26, Tit. 3 : 5 en 1 Petrus 3 : 21.

Verklaring van Vraag 65.

Nu volgt de leer van de sacramenten, eerst in het algemeen, en daarna in het bijzonder. Inzake de sacramenten in het algemeen worden in de Catechismus vier vragen gesteld, waarvan de eerste verklaart het vervolg en de orde van de Catechismus; de tweede beschrijft wat sacramenten zijn; de derde wijst aan de overeenkomst en de bedoeling van het Woord en de sacramenten; en de vierde stelt het getal van de sacramenten onder het Nieuwe Testament aan de orde.

Dat de (volg)orde van de leer des geloofs en der sacramenten goed is, is duidelijk en klaar. Want de Heilige Geest werkt het geloof, waarover wij tot nu toe spraken, gewoonlijk in ons door (middel van) de dienst der kerk, welke in twee delen bestaat, namelijk in de prediking van het Goddelijke Woord en in de bediening van de sacramenten.

Bastingius; Lansbergen. Dat het geloof een genadige en onverdiende gave van God de Heilige Geest is, Die onze zinnen en verstanden verlicht en onze harten opent en neigt tot het ware geloof, blijkt uit de aangehaalde Schriftplaatsen. Het wordt niet aan alle mensen, maar alleen aan de uitverkorenen gegeven, 2 Thess. 3 : 2 en Tit. 1 : 1. Daarom is deze gave hoog te waarden, en men dient er God voor te danken, dat Hij ons niet alleen Zijn Zoon Jezus Christus uit genade geschonken, en Hem voor ons in de dood overgegeven heeft, maar ons ook - daar wij van nature in de zinnen en het verstand verduisterd en in de wil verdorven en van Hem afgekeerd zijn, en daarom onbekwaam zijn om deze weldaden van Christus te omhelzen - daarenboven deze heerlijke gave des geloofs door Zijn Heilige Geest schenkt. Daarvoor brengen de Apostelen aan God de Heere dank, Hand. 11 : 17v., Rom. 1 : 8, 1 Kor. 1 : 4v., Ef. 1 : 3 en 13; Fil. 1 : 3 en 6; Kol. 1 : 3v., 1 Thess. 1 : 2v., 2 Thess. 1 : 3 enz. Ook bidden zij met de gelovigen om vermeerdering en versterking van deze gave, Mark. 9 : 24, Luk. 17 : 5; zoals ook Christus voor hen en voor alle gelovigen doet, Luk. 22 : 32, Joh. 17 : 20. (Vgl. N.G.B., art 22, D.L. I : 5, en III.IV : 14).

De middelen welke de Heilige Geest gebruikt om het geloof te planten en te versterken, zijn tweërlei:

1. De prediking van Gods Woord, waardoor ons geleerd wordt inzake Gods genadewil tegenover ons, en wat wij van Hem mogen vertrouwen en geloven. En wij zouden van dat alles totaal niets weten, als het Hemzelf niet behaagd had dienaangaande in Zijn Woord ons te onderrichten. Zonder dat Woord is er geen geloof. Want het geloof heeft steeds een betrekking op Gods Woord, dat het steunsel ervan is.

Dit Woord dient gepredikt en verkondigd te worden, opdat het vruchten voortbrengt, Rom. 10 : 17: „Zo is dan het geloof uit het gehoor, en het gehoor door het Woord Gods.” Dat het nu de wil van God is, dat het geloof in onze harten ontstoken wordt door de prediking des Evangelies, blijkt niet alleen uit de geciteerde Schriftplaatsen, maar ook uit de gedurige orde, die God steeds in dezen geboden heeft te onderhouden. Want om die reden is het, dat Hij onder het Oude Testament wilde hebben dat men bij het Heilige der heiligen bijeen zou komen, opdat de overeenstemming in het geloof gevoed (en onderhouden) zou worden door de leer, welke door de mond van de priester gepredikt werd. En wat het Nieuwe Testament betreft, (leze men) Ef. 4 : 11: „En Dezelve heeft gegeven sommigen tot Apostelen en sommigen tot Profeten en sommigen tot Evangelisten en sommigen tot Herders en Leraars", vers 12v.: „tot de volmaking der heiligen, tot het werk der bediening, tot opbouwning des lichaams van Christus, totdat wij allen zullen komen tot de enigheid des geloofs en der kennis des Zoons van God, tot een volkomen man, tot de mate van de grootte der volheid van Christus"; vgl. ook Hand. 9 : 17 en 10 : 6 en 13.

Dit leren ons ook de bijzondere voorbeelden, zoals van de apostel Paulus en van de hoofdman Cornelius. Want toen Paulus vroeg wat hij doen moest, heeft Christus hem niet onmiddellijk van de hemel uit willen onderwijzen, maar door middel van Ananias. En ook heeft Hij Cornelius, die ander de Joden verkeerde (en dus met hen omging), waar de Wet en de Profeten gelezen en verklaard werden, en die dus al enige kennis der zaligheid verkregen had, niet verder door de Engel die Hij tot hem zond, laten onderrichten, maar Hij heeft hem bevolen om Petrus te ontbieden, die hem zeggen zou wát hij doen moest; zoals men dat ook kan opmerken bij de Moorman, de kamerling van Candacé, en bij Lydia, Hand. 8 : 31 en 6 : 14. Daarom is het nodig, dat allen die het geloof trachten te verkrijgen, dit „ordinaire" middel gebruiken. En die mensen dwalen ten zeerste, die - met verachting van dit middel - het geloof onmiddellijk uit de hemel verwachten, of die met Schwenckfeldt en soortgelijke dwaalgeesten beweren, dat het geloof niet door middel van de prediking geschonken wordt, maar dat het uit Gods Wezen in ons invloeit. Want deze mensen scheiden het gepredikte Woord van de Geest des Heeren, welke God samengevoegd heeft. Want zo spreekt God Zelf door de profeet, Jes. 59 : 21: „Mij aangaande, dit is Mijn verbond met hen, zegt de HEERE: Mijn Geest Die op u is, en Mijn woorden die Ik in uw mond gelegd heb, die zullen van uw mond niet wijken, noch van den mond uws zaads, noch van den mond van het zaad uws zaads, zegt de HEERE, van nu aan tot in eeuwigheid toe.” (Vgl. N.G.B., art. 24, en D.L. III.IV, art. 6; id. I : 3.)

Weliswaar zou God ook wel zonder het middel van het gepredikte Woord het geloof aan Zijn uitverkorenen kunnen meedelen, maar dat wil Hij niet doen. Want Hij besloot om dit middel te gebruiken. Daarom dienen wij er niet zozeer op te letten, wat God naar Zijn almacht zou kunnen doen, als wel op wat Hij belieft te doen. God zou immers ook wel het koren en de wijn kunnen laten groeien zonder ploegen, zaaien en het land te bebouwen, maar Hij wil zulks niet doen. Want de mens moet in het zweet zijns aanschijns zijn brood eten, Gen. 3 : 19. Daarom moeten wij steeds gehoorzaam en dankbaar van de middelen gebruik maken, welke God voorgeschreven heeft tot uitvoering van Zijn Goddelijke voorzienigheid, zowel in geestelijke als in aardset)

zaken (Vgl. D.L., III.1V, art. 17).

2. De bediening en het gebruik der sacramenten. Want zoals de Heilige Geest, door (middel van) de prediking van het Evangelie, het geloof in ons aanvangt, ontsteekt en bevordert, zo vermeerdert, voedt, onderhoudt en bevestigt Hij dat door het gebruik van de heilige sacramenten. Daarom heeft God eertijds bij de belofte, die Hij Abraham geschonken had, het teken der besnijdenis gevoegd, om door dat waarteken in het geloof versterkt te worden. Daartoe diende ook het gebruik van het Paaslam, en evenzo de sacramenten van het Nieuwe Testament, vgl. Gen. 17 : 10, Ex. 12 : 23, Matth. 26 : 26 en 1 Kor. 11 : 23. En daarin straalt Gods buitengewone goedheid door, dat Hij n.l. Zijn beloften, door de prediking des Woords, ons niet alleen met de oren laat horen, maar ze ons ook in de uiterlijke tekenen met de ogen laat aanschouwen, en ze als 't ware laat tasten en gevoelen, opdat wij geenszins zouden twifelen. (Vgl. N.G.B., art. 33, D.L. V : 14). Dit zijn dan de twee middelen, die God gebruikt om het goede in ons te werken: Door de prediking ontsteekt de Heilige Geest het geloof, en door middel van de sacramenten onderhoudt, bevestigt en verzegelt Hij dat. De prediking des Woords is als een open brief, en de sacramenten als zegelen, aan die brief gehangen. De brief is het Evangelie, waarvan de korte inhoud in de Geloofsartikelen vervat, en zojuist verklaard is. Daarom volgt nu geschikt, dat wij gaan handelen over de sacramenten als de zegelen van het geloof, welke aan het Evangelie gehangen zijn.

Tegenwerping. Maar omdat er gezegd wordt, dat de Heilige Geest, het Woord en ook de sacramenten het geloof in ons werken en onderhouden wordt er gevraagd, of deze drie onderling in hun werkingen niet verschillen, d.w.z. of deze drie oorzaken het geloof op éézelfde manier voortbrengen.

Antwoord. Zij zijn zeer verschillend. Want:

1e., de Heilige Geest werkt en bevestigt in ons het geloof, als de voornaamste werkende Oorzaak; en het Woord en de sacramenten doen dit als instrumenten, waardoor de Heilige Geest werkt.

2e. De Heilige Geest kan het geloof ook zónder het Woord en de sacramenten werken; maar het Woord en de sacramenten vermogen niets zonder de Heilige Geest.

3e. Waar de Heilige Geest is, daar is Hij krachtig werkende; maar het Woord en de sacramenten doen alléén niets.

Over de sacramenten in het algemeen.

Vraag 66: Wat zijn sacramenten?

Antwoord: Sacramenten zijn heilige, zichtbare waartekenen en zegelen, van God ingesteld, opdat Hij ons door het gebruik daarvan de belofte des Evangelies des te beter te verstaan geve en verzegele; namelijk, dat Hij de gelovigen niet alleen in het algemeen, maar ook een ieder in het bijzonder vanwege het enige slachtoffer van Christus, aan het kruis volbracht, vergeving der zonden en het eeuwige leven uit genade schenkt.

Voor de bewijspplaatsen uit de Heilige Schrift dienen de teksten, bij Vraag 65, onder c) genoemd.

Verklaring van Vraag 66.

Om op een ordelijke manier over de sacramenten te handelen, is het nodig, dat men eerst over de sacramenten in het algemeen, en daarna over de Doop en het Avondmaal des Heeren in het bijzonder gaat spreken.

De voornaamste vraagstukken, die inzake de sacramenten in het algemeen verklaard zullen worden, zijn de volgende:

1. Wat sacramenten zijn.
2. Welke de meest bijzondere doeleinden zijn, waartoe de sacramenten zijn ingesteld.
3. Waarin de sacramenten van de offeranden verschillen.
4. Wat de sacramenten met het Woord gemeen(schappelijk) hebben, en waarin zij verschillen.
5. Waarin de sacramenten van het Oude en Nieuwe Testament overeenkomen, en waarin zij verschillen.
6. Wat de tekenen en de betekende zaken in de sacramenten zijn, en waarin die onderling verschillen.
7. Hoedanig de vereniging van de betekende zaken en van de tekenen is, die meestal een sacramentele vereniging genoemd wordt.
8. Over de sacramentele spreekwijze in de Heilige Schrift.
9. Wat het rechte gebruik der sacramenten is.
10. Wat de goddelozen in de sacramenten ontvangen.
11. Hoeveel sacramenten er in het Nieuwe Testament zijn.

1. Wat sacramenten zijn.

Eerst dient men de betekenis van het woord „sacrament“, en daarna de zaak zelf in ogenschouw te nemen.

Het woord *sacrament* is een Latijns woord. Het betekent:

1e. een zeker geldstuk, dat bij de Romeinen door de twee weddende partijen op een heilige plaats of bij één van hun priesters in bewaring gelegd werd, op voorwaarde dat hij die het proces of de weddenschap zou winnen, zijn geld weer helemaal terug zou krijgen, maar dat de verliezer het zijne in de schatkist zou laten. Vandaar hadden zij

ook een bepaalde spreekwijze, n.l. niet een sacrament. d.w.z. onder consignatie van enig geld wedden of pleiten, enz. Vergelijk Varro Lib. 4, de Ling. Lat., en Festus. Intussen geeft deze betekenis hier geen pas.

2e. Bij uitstek duidt het woord aan de gewone eed in de oorlog of de krijgseed; het heet zo, naar een woord, dat „heiligen" betekent, omdat zij die deze eed aflegden, tot krijgsdienst bij de veldheer a.h.w. geheiligd en verplicht werden. Vandaar dat sommigen beweren, dat de uiterlijke ceremoniën, die God ingesteld heeft, sacramenten genoemd worden, omdat - zoals de krijgslieden door deze krijgseed zich met bepaalde bijzondere ceremoniën aan de veldheer verplichtten - zo ook de Gemeente door deze heilige ceremoniën, als door een openbare eed, voor God, voor de Engelen en mensen zich aan haar Leidsman Christus verbond. En dit is voorzeker geen slechte overeenkomst, zoals Tertullianus zegt: „Wij zijn geroepen om te strijden onder (aanvoering van) de levende God, van dat moment af, dat wij de woorden van de krijgseed (sacrament) op ons hebben genomen. Ik (voor mij) houd het ervoor, dat dit woord afkomstig is van de oude Latijnse vertaling van het Nieuwe Testament, waarin - wanneer in de Griekse tekst het woord „mysterion" (geschreven) staat - dat in het Latijn met „sacramentum" overgezet wordt, ten gevolge waarvan later ongetwijfeld het woord „sacrament" in de kerk in gebruik gekomen is.

Het Griekse woord „mysterion" komt van het werkwoord *muein*, dat betekent: onderwijzen in heilige zaken; waarvan ons Nederlandse woord „wijden" schijnt te stammen. En „*myéo*" komt van „*Myo*", dat „sluiten" betekent en eigenlijk van de mond en lippen geldt. Eusthatius verklaart, dat zij die in heilige zaken bij de Grieken onderwezen en gewijd werden („*mysten*" genoemd), de mond moesten sluiten, en dat zij de heiligdommen, waarin zij gewijd waren, niet mochten bekend maken. Nu betekent „*mysterion*" een verborgen zaak, en wordt daarmee aangeduid: óf een verborgen zaak zelf, óf een teken van een verborgen zaak, daar ze een verborgen betekenis heeft, die niemand kan verstaan, dan wie daarin onderwezen en ingewijd is.

En dit wordt bij de Latijnse theologen „*sacramentum*" genoemd, d.w.z. een heilig teken, dat een verborgen betekenis heeft, die niemand verstaat dan wie in de voornaamste hoofdstukken van het christelijke geloof onderwezen is; en God heeft gewild, dat er zulke tekenen steeds in de Kerk zullen zijn, waardoor Hij Zijn wil aan de mensen bekendmaakt, en waardoor, omgekeerd, de mensen hun geloof en gehoorzaamheid aan God bewijzen.

Toch wordt het woord in de geschriften der kerkelijke schrijvers op verschillende wijze opgevat. Nu eens in eigenlijke zin voor de uiterlijke ceremonie, waaronder ook verstaan wordt hetgeen waaruit het sacrament bestaat; dan weer voor de stof van de uiterlijke tekenen; dan weer voor hetgeen door de uiterlijke tekenen aangeduid wordt, en tenslotte ook wel voor de tekenen en de betekende zaak samen.

En hiermee achten wij genoeg gesproken over het woord sacrament. Laten wij nu overgaan tot zijn omschrijving. Deze is als volgt: Sacramenten zijn ceremoniën, door God ingesteld, om verbondsteken te zijn, d.w.z. tekenen van Gods wil jegens ons, en tekenen van de verplichting der Gemeente tot boetvaardigheid en geloof; en om kentekenen te zijn, die de Gemeente onderscheidt van alle andere heidenen en sekten. In de Catechismus worden ze aldus beschreven in Antwoord 66: *Het zijn „heilige, zichtbare tekenen en zegelen, van God ingesteld, om ons door het gebruik daarvan, de beloften des Evangelies des te beter te verstaan te geven en te verzegelen, n.l. dat Hij niet alleen de gelovigen in het algemeen, maar aan een ieder van hen in het bijzonder, vanwege het enige slachtoffer van Christus, aan het kruis volbracht, vergeving der zonden en het eeuwige leven uit genade schenkt."* Deze omschrijving bevat twee

onderdelen: 1e. leert ze, wat de sacramenten zijn, en waardoor ze eigenlijk van andere zaken onderscheiden zijn. Wat ze zijn, wordt ons geleerd, wanneer er gezegd wordt: Het zijn heilige en zichtbare tekenen en zegelen. Een teken is datgene waardoor bepaalde andere zaken in gedachten gebracht worden, boven de gedaante die men uiterlijk met de zintuigen waarneemt, zoals Augustinus, Lib. 2. de Doctr., cap. 1 dit beschrijft. Of het is iets, waardoor het verstand iets anders verstaan kan, dan de uiterlijke zintuigen begrijpen. Onder de tekenen worden ook alle zegelen begrepen. Want alle zegelen zijn tekenen, maar alle tekenen geen zegelen.

De tekenen zijn tweërlei: sommige betekenen slechts alleen, maar andere bevestigen en verzegelen ook de dingen die ze betekenen. Beide wordt dit hier in de omschrijving samengevoegd, en het komt de sacramenten ook beide toe. De sacramenten geven niet slechts te kennen wat er beloofd wordt, maar bevestigen en verzegelen ook de beloofde zaak. Daarom heten ze dan ook terecht tekenen en zegelen. Want het zijn niet alleen betekende en vermanende tekenen en tegenbeelden, maar ook verbondstekenen, die ons de betekende zaak in waar gebruik meteen geven en verzegelen. Want zij schenken de gelovigen de zaken, die in het Evangelie beloofd worden, en verzegelen hun die. In Gen. 17 : 11 zegt God van de besnijdenis: „Dat zal tot een teken zijn van het verbond tussen Mij en tussen u.” En Paulus zegt in Rem. 4 : 11: “En hij heeft het teken der besnijdenis ontvangen tot een zegel der rechtvaardigheid des geloofs.” Dus doen de sacramenten hetzelfde als de (onder)panden doen: Zij geven te kennen dat er iets beloofd is, en zij bevestigen dat. Daarom wordt er in de omschrijving bijgevoegd: „en zegelen.”

Deze tekenen en zegelen worden *heilig* genoemd, enerzijds omdat ze ons door God gegeven worden, en anderzijds omdat ze tot een heilig gebruik moeten dienen.

Ook worden ze *zichtbaar* genoemd, omdat ze lichamelijk zijn, d.w.z. werkingen van de leden des lichaams, en dingen die men met de uiterlijke zintuigen waarneemt. Want het is nodig, dat ze zodanig zullen zijn, indien ze het beide zullen doen, n.l. ons leren én bevestigen, als ze ons onzichtbare dingen voor ogen zullen afbeelden, en hulpmiddelen van ons geloof zullen zijn. Want indien ze niet door de uiterlijke zintuigen, zoals het gezicht, het gevoel enz. waargenomen worden, dan zouden ze onze innerlijke zintuigen of verstand niet kunnen treffen, ja dan zou hetgeen dat onze ongelovigheid onzeker is (hetgeen God door de sacramenten wilde te hulp komen) niet bevestigd worden door hetgeen nog onzekerder of even onzeker zou zijn. Zij die onzichtbare tekenen in de sacramenten stellen, spreken kennelijk tegenstrijdige woorden. Daarom hebben de kerkvaders zeer juist gezegd, dat een sacrament een zichtbaar teken is van de onzichtbare genade. Waardoor nu de sacramenten van andere zichtbare tekenen en zegelen onderscheiden worden, leren de volgende woorden van de omschrijving: 1e. Dat ze door God ingesteld zijn; 2e. dat ze daartoe ingesteld zijn, om de beloften des Evangelies des te beter te verstaan te geven en te verzegelen. Het eerste verschil is algemeen, want er zijn nog tal van andere tekenen door God ingesteld, deels algemene, zoals de regenboog, Gen. 9 : 12 en 17, deels bijzondere, zoals het vlies van Gideon, dat eerst nat was van de dauw en daarna droog, Richt. 6 : 36 en 40; en de aanraking van Jesaja's tong met een gloeiende kool, Jes. 6 : 6v. Het tweede onderscheid behoort eigenlijk bij de sacramenten in het bijzonder, ontleend als het is aan het voornaamste doel, waartoe de sacramenten ingesteld zijn; en hierdoor worden de sacramenten van alle andere tekenen onderscheiden.

Van deze tekenen wordt nu gezegd, dat ze door God ingesteld zijn. Want alleen God heeft de macht om sacramenten in te stellen. Want een sacrament instellen wil zeggen:

de Gemeente een bepaalde ceremonie gebieden, en daaraan de belofte der genade verbinden. En dit komt beide alleen God toe. Want zoals God alleen in genade kan aannemen en de zonden vergeven, zo kan Hij ook alleen dat beloven. En zoals God alleen Zichzelf een openbare godsdienst heeft ingesteld, zo kan Hij alleen daardoor, d.w.z. door de verkondiging des Woords en het gebruik der sacramenten, ons de belofte der genade bevestigen, dat wij namelijk alle weldaden zullen ontvangen, die ons tot de zaligheid nodig zijn en die door de ceremoniën der sacramenten betekend en bevestigd worden.

De belofte des Evangelies wordt genoemd de belofte der genade, omdat God ons die vooral in het Evangelie belooft. En in de omschrijving wordt er dit tevens bijgesteld, opdat wij het eigenlijke onderscheid der sacramenten des te beter zullen verstaan. Want God gaf de mensen ook wel beloften van andere dingen, en bevestigde die met uiterlijke tekenen. Daarom worden intussen in de sacramenten niet allerlei beloften verklaard en verzegeld, maar uitsluitend de belofte der genade. En hierdoor zijn de sacramenten onderscheiden van andere tekenen, waarvan de Apostel spreekt in Rom. 4: 11: „En hij heeft het teken der besnijdenis ontvangen tot een zegel der rechtvaardigheid", enz. En het zijn geen tekenen van een genade, die slechts één persoon betreft, zoals het aanroeren van Jesaja's tong, maar die aan de gehele Gemeente toekomt.

„Opdat Hij ons die des te beter te verstaan geve.”

De verklaring der belofte geschiedt door de overeenkomst van de tekenen mét de betekende zaak. Want zoals een gelijkenis datgene verklaart, waarvan het een beeld is: zo verklaren de sacramenten datgene waarvan het sacramenten zijn. En wanneer de gelijkenis verstaan wordt, dan wordt ook duidelijk datgene waarvan het een gelijkenis is, ja nog duidelijker dan zonder gelijkenis. En zoals een zuivere gelijkenis niet verstaan wordt, tenzij de overeenkomst van het beeld verstaan wordt, zo ook de sacramenten niet, indien niet de overeenkomst der tekenen én der zaken, daardoor aangeduid, begrepen wordt. In deze zin noemt de „Verantwoording der Augsburgse Confessie" de sacramenten tal van malen „schilderijen" of „conterfeitsels.”

„En verzegele.”

De sacramenten beelden niet alleen af, maar verzegden ook de belofte. Want 1e, of God nu door (middel van) woorden of door tekenen tot ons spreekt, Hij is altijd even waarachtig. Daarom geeft Hij ons verzekering van Zijn wil, door Zijn Woord en sacramenten. 2e. De sacramenten zijn zegelen en panden, bij de belofte gedaan, om te getuigen dat zij, die met een waarachtig geloof ze gebruiken, stellig de beloofde goederen deelachtig worden (Vgl. N.G.B., art. 33).

2. Tot welk doel de sacramenten zijn ingesteld.

Het eerste en voornaamste doel is in de omschrijving zelf vervat. Want de sacramenten zijn eigenlijk ingesteld om tekenen te zijn, die de belofte des Evangelies verklaren en verzegelen, of om tekenen te zijn van het verbond en de wil van God jegens ons, waardoor Hij betuigt, dat Hij - als men deze tekenen wettig gebruikt - meteen ook de beloofde zaken geeft, en zo ons geloof daardoor bevestigt; of, opdat God ons door (middel van) de sacramenten op krachtiger wijze van Zijn wil onderricht, vermaant en opwekt - als door een bloot woord -, om de goederen die door Christus verworven werden, te omhelzen, en opdat Hij deze weldaden van Christus door diezelfde zegelen zou verzegelen. Want de Heilige Geest beweegt onze harten niet minder, maar juist veel krachtiger tot het geloof, door deze tekenen en panden van Gods gunst jegens ons,

dan door het Woord.

Het tweede: Om ons te vermanen, dat wij verplicht zijn tot het geloof en een goede consciëntie, en opdat wij daardoor weer onze dankbaarheid jegens God betonen. Want aangezien het tekenen zijn van het verbond tussen God en ons, en het verbond een onderlinge verplichting Gods is jegens de gelovigen, om hen in genade aan te nemen, en anderzijds van de gelovigen tegenover God, om Hem gehoorzaamheid en dankbaarheid te bewijzen, is het duidelijk, dat de sacramenten vooral tekenen en getuigenissen zijn van Gods wil jegens ons, maar tevens ook van onze dankbaarheid jegens Hem.

Het derde: Om de Kerk van alle andere heidenen en sekten te onderscheiden. Want God wil, dat Zijn Kerk in de wereld gezien, en aan deze tekenen gekend wordt, zoals de soldaten aan de veldtekenen. Hij gebod eertijds de Joden, dat ze besneden moesten worden; en degenen die van de Kerk vervreemd waren, wilde Hij niet toegelaten hebben tot het eten van het Paaslam. Thans gebiedt Hij, dat de christenen gedoopt zullen worden en het Avondmaal gebruiken; en Hij wil, dat Zijn Kerk van de synagoge des satans onderscheiden is, deels om Zijn eigen eer, deels om onze troost en zaligheid, opdat wij zouden weten hetgeen Gode behaagt en niet behaagt. Want zoals Hij niet wil, dat men Hem met de afgoden vermengt, zo wil Hij ook niet, dat Zijn volk zich met het rijk van de duivel vermengt.

Het vierde: Opdat de leer hierdoor verbreed en onderhouden zou worden. Want God wil, dat de sacramenten bediend zullen worden in publieke samenkomsten, en dat niet zonder het Woord en zijn uitleg, Ex. 13 : 14: „Wanneer het geschieden zal, dat uw zoon u morgen zal vragen, zeggende: Wat is dat? zo zult gij tot hem zeggen: De HEERE heeft ons door een sterke hand uit Egypte, uit liet diensthuis, uitgevoerd.” Zo wil ook de Heere Christus, dat naast de leer van het heilige Evangelie het sacrament des Doops en al Zijn ordinantiën in Zijn Kerk onderhouden worden, tot de voleinding der wereld, Matth. 28 : 19v.; en dat in het Heilige Avondmaal Zijn dood verkondigd worde, totdat Hij komt, 1 Kor. 11 : 26.

Het vijfde: Opdat ze een band vormen van onderlinge liefde tussen de leden der Gemeente. Want zij die met elkaar in een verbond met God staan, behoren ook onderling samenverbonden te zijn; en zij die aan één Tafel gespijzigd worden, betuigen daarmee, dat zij huisgenoten en huisknechten van de ene God zijn. 1 Kor. 12 : 13: „Wij allen zijn door enen Geest tot één lichaam gedoopt, hetzij Joden, hetzij Grieken, hetzij dienstknechten, hetzij vrijen; en wij zijn allen tot enen Geest gedrenkt”; 1 Kor. 10 : 17: „Want één brood is het, zo zijn wij velen één lichaam, dewijl wij allen eens broods deelachtig zijn.” Evenzo zijn ze banden van de publieke samenkomsten der Gemeente, 1 Kor. 11 : 33: „Zo dan, mijn broeders, als gij samen komt om te eten, verwacht elkander”; en Ef. 4 : 3-5: „U benaastigende te behouden de enigheid des Geestes door den band des vredes. Eén lichaam is het en één Geest, gelijkerwijs gij ook geroepen zijt tot één hoop uwer roeping; één Heere, één geloof, één doop”, enz. Wij zullen dus de gemeenschap tussen Christus en de heiligen niet kunnen tot stand brengen, noch, wanneer ze tot stand gebracht is, die gemeenschap behouden, noch Christus' dood met vrucht verkondigen, zolang wij onderling twistgierig onenigheden zullen hebben over de instelling en het gebruik van de sacramenten. Want de sacramenten zijn (onder)panden van de gemeenschap en vereniging, allereerst van de gelovigen met Christus, daarna ook van de gelovigen onderling.

3. Waarin de sacramenten verschillen van de offers.

Men dient te letten op het verschil tussen de sacramenten en de offers, opdat wij zouden weten wat wij doen, wanneer wij de sacramenten gebruiken, en dat wij van de

sacramenten geen offers, d.w.z. onze werken, maken; door te beweren, dat deze (sacramenten n.l.), ook wanneer ze slechts uitwendig gebruikt zijn, om het gedane werk, zoals zij het noemen, Gode behagen en de vergeving der zonden verdienen, zoals dat in het pausdom gebeurt. Dat laatste blijkt uit Canon 8 van het Concilie van Trente, zitting 7, welke een ieder in de ban doet, die zegt, dat door de sacramenten der Nieuwe wet de genade niet gegeven wordt „ex opere operato" (overeenkomstig hun Latijn), d.w.z. krachtens het volbrachte werk.

Welnu, het verschil tussen de sacramenten en de offers is tweërlei.

1. In hun aard en natuur. Want de sacramenten zijn alleen ceremoniën, die getuigen van de wil van God. Maar de offers kunnen ceremoniën en tevens deugdelijke werken van de Wet der zeden zijn, zoals onze dankoffers, de offeranden des lofs, die der dankbaarheid, de kalveren der lippen, de aalmoezen, enz. Want dat zijn alle werken van de Wet der zeden, die God bevolen heeft zonder enige ceremonie (erbij).

2. In hun voornaamste doel. De sacramenten spreken ervan, dat God ons iets belooft, aanbiedt en geeft, n.l. Christus met al Zijne weldaden. De offers geven te kennen, dat wij aan God onze gehoorzaamheid voordragen en bewijzen naar Zijn Woord; of - en dat is hetzelfde! -: Een sacrament is een werk van God tegenover ons, waarin Hij ons iets geeft, n.l. de tekenen en de betekende raken. Een offer is ons werk, waarin wij aan God de gehoorzaamheid of de dienst bewijzen, die door Hem bevolen is. Dus verschillen ze van elkaar, zoals het geven en het ontvangen. De sacramenten geeft God ons, en de offers ontvangt Hij dan weer van ons, enz.

1) Toch kan op die manier een ceremonie in verschillend opzicht én een sacrament én een offer zijn. Een sacrament, in zoverre het van Godswege, door de hand van de dienaar, gegeven wordt; en een offer, in zoverre het door de Godzaligen gebruikt wordt, om God daarmee hun gehoorzaamheid te beloven en Hem daarmee hun dankbaarheid te bewijzen. Daarom zijn een sacrament en een offer menigmaal één (en dezelfde) zaak, maar ze hebben steeds een verschillend opzicht. En al onze offers zijn dankoffers, maar geen zoenoffers. Want het enige Zoenoffer is de voldoening van Christus, die voor ons aan het kruis volbracht is.

Hieruit volgt nu gemakkelijk het antwoord op de volgende *tegenwerping*. Het Pascha en de andere ceremoniën waren eertijds offers en sacramenten tegelijk; daarom zijn de sacramenten en de offers niet verschillend.

Antwoord: Dat volgt daar nog niet uit. Slechts alleen dit, dat n.l. één zaak zowel een sacrament als een offer zijn kan, evenwel in verschillend opzicht hetgeen wij al eerder bewezen hebben. Dus zijn de Doop en het Avondmaal sacramenten én offeranden. Sacramenten zijn ze voornamelijk, omdat ze tekenen zijn van Gods wil, welke (tekenen) Hij ons Zelf door (middel van) Zijn dienaars geeft, evenals Hij in het Woord met ons spreekt. Maar offeranden zijn ze in eigenlijke zin niet zozeer, behalve dan uit dit oogpunt, dat wij ze uit Gods hand ontvangen, en door dit ontvangen onze gehoorzaamheid aan Hem verklaren.

4. Wat de sacramenten met het Woord gemeen(schappelijk) hebben, en waarin ze daarvan verschillen.

Waarin Woord en sacramenten overéénkomen, wordt geleerd in:

Vraag 67. *Zijn dan beide, het Woord en de sacramenten, daarheen gericht of daartoe verordend, dat ze ons geloof op de offerande van Jezus Christus aan het kruis, als op de enige grond onzer zaligheid wijzen?*

Antwoord: Ja zij toch. Want de Heilige Geest leert ons in het Evangelie, en verzekert

ons door de sacramenten, dat onze volkomen zaligheid in de enige offerande van Christus bestaat, die voor ons aan het kruis geschied is ^a).

a) Joh. 6 : 51, Rom. 6 : 3, 1 Kor. 2 : 2; id. 11 : 25v., Gal. 3 : 27, Kol. 2 : 12.

Verklaring van Vraag 67.

De sacramenten hebben met het Woord gemeen:

1. Dat ze beide door God ingesteld zijn, en ons van God gegeven worden.
2. Dat ze beide door uiterlijke zintuigen waargenomen worden, zij het ook door verschillende. Want het Woord wordt met de oren, of het gehoor ontvangen; en de sacramenten met de ogen en andere zintuigen waargenomen.
3. Dat God ze beide door middel van de dienaars der Kerk uitdeelt. Want Hij spreekt met ons in de prediking van het Woord door Zijn dienaars; in de sacramenten geeft Hij ons door hen de tekenen; maar de betekende zaken geeft en biedt de Zoon Zelf aan, door de Heilige Geest, zoals er geschreven staat in Matth. 3 : 11: „Ik doop u wel met water tot bekering; maar Die na mij komt, is sterker dan ik, Wiens schoenen ik niet waardig ben Hem na te dragen: Die zal u met den Heiligen Geest en met vuur dopen.” (vgl. N.G.B., art. 34).
4. Dat ze beide instrumenten zijn van de Heilige Geest, door welke Hij het geloof in ons werkt en bevestigt.
5. Dat ze ons beide dezelfde zaken en weldaden voordragen, en tekenen zijn van eenzelfde genade, van dezelfde goederen en van dezelfde Christus. Want door beide betuigt God ons Zijn wil, en verbeeldt of verzegelt Hij ons niets anders dan hetgeen Hij in Zijn Woord beloofd heeft, n.l. dat onze volkomen zaligheid in de enige offerande van Christus bestaat, die voor ons aan het kruis geschied is (vgl. N.G.B., art. 33).

(Bastingius). Daarom maken zij die wat anders in de sacramenten zoeken dan in het Woord beloofd is, er louter afgoden van, zoals in het pausdom geschiedt. Want daar wordt aan de sacramenten toegeschreven hetgeen aan Christus eigen is én blijven zal tot in eeuwigheid, en hetgeen alleen ván en dóór Hem te verkrijgen is. Het pausdom maakt de mensen „wijs”, alsof het gedane werk bij het gebruik der sacramenten iets verdienstelijks zou zijn, en alsof de sacramenten kracht bezaten om daardoor zalig te worden.

De sacramenten zijn van het Woord onderscheiden:

1. In wezen of natuur. De woorden betekenen overeenkomstig de instelling van de mensen, wie het alzo beliefd heeft de dingen te noemen. De sacramenten betekenen overeenkomstig de gelijkenis en overeenkomst, die zij bezitten met de betekende zaken; hetgeen anders geschiedt bij de woorden, die niet door enige gelijkenis, maar enkel door de wil der mensen de dingen aanduiden.
2. De Heilige Schrift wordt gehoord en gelezen; de tekenen van de sacramenten worden gezien, geproefd en gevoeld.
3. Het Woord der belofte en der geboden wordt in het algemeen aan alle mensen voorgesteld; aan de onwedergeborenen, opdat zij óf wedergeboren zullen worden en zouden beginnen te geloven, of opdat hun alle onschuld wordt ontnomen; en aan de wedergeborenen, opdat dezen in het geloof zouden toenemen en bevestigd worden. Maar de sacramenten moeten alleen aan de wedergeborenen, en aan hen die belijdenis des geloofs en der boetvaardigheid afleggen, n.l. aan de leden der Gemeente,

voorgesteld worden, opdat hun geloof daardoor bevestigd en onderhouden wordt.

4. Het Woord wordt in het algemeen aan alle mensen gepredikt, maar de sacramenten worden aan een ieder in het bijzonder gegeven.

5. Door het Woord begint, ontsteekt, vermeerdert en bevestigt de Heilige Geest het geloof in ons, en daarom moet het Woord aan de sacramenten vooraf gaan. Maar door de sacramenten bevestigt, vermeerdert en volmaakt Hij het begonnen geloof. En daarom moeten de sacramenten op het Woord volgen. De reden van dit verschil is, dat - wanneer de sacramenten niet verstaan (= begrepen) worden, - zij het geloof noch opwekken noch bevestigen. Want zomin er naar een onbekende zaak enige begeerte uitgaat, evenmin is er ook geen geloof. Daarom dient de verklaring van de tekenen uit het Woord er noodzakelijk bij te komen en eraan vooraf te gaan.

6. Het Woord wordt alleen aan de volwassenen gepredikt, maar bepaalde sacramenten moeten aan de kleine kinderen bediend worden, zoals de besnijdenis en de Doop.

7. Het Woord is voor de volwassenen nodig en genoegzaam tot de zaligheid, Rom. 10: 17: „Zo is dan het geloof uit het gehoor, en het gehoor door het Woord Gods.” Maar de sacramenten zijn nu niet zo volstrekt nodig, en ook zijn ze niet genoegzaam ter zaligheid zonder het Woord, of van zichzelf. Want de zegels bezitten zonder de brief geen enkele kracht. En daarom is de uitspraak van Augustinus en Bernardus zeer waar: „Niet het missen, maar de verachting van de sacramenten verdoemt.”

(Bastingius). En dit dient goed ter harte genomen te worden, opdat wij de vergeving der zonden, de gerechtigheid en het eeuwige leven - welke alleen Christus voor ons door Zijn offerande en gehoorzaamheid teweeggebracht heeft - niet aan de vergankelijke elementen of de uiterlijke tekenen toekennen, zoals dat in het pausdom gebeurt. Want wij moeten de sacramenten enerzijds niet boven de maat en bedoeling van de Insteller verheffen, tot schade van Gods eer, noch ook anderzijds ze verachten of afkeuren; omdat de mensen op Gods hoogste ongenade, ja op hun verdoemenis, schuldig zijn om Gods bevel en instelling gehoorzaam na te komen.

8. Het Woord kan zonder de sacramenten zijn, zoals het ook bij een publieke of bijzondere verklaring van kracht kan zijn; zulks is gebleken in Cornelius, Hand. 10. Maar de sacramenten kunnen niet zonder het Woord voorkomen of enige kracht bezitten.

9. Het Woord is hetgeen, dat door tekenen bevestigd wordt; en de sacramenten zijn de tekenen, waardoor het Woord bevestigd wordt.

10. De Heilige Schrift verklaart Gods wil door woorden, en de sacramenten door uitwendige handelingen.

11. Zowel de overeenkomst, als het verschil van het Woord en de sacramenten is door Augustinus in een enkel woord uitgedrukt, als hij zegt: „Een sacrament is het zichtbare Woord.” Want wanneer hij de sacramenten „Woord” noemt, dan geeft hij daarmee de overeenstemming van de sacramenten met het Woord te kennen, omdat ze allebei hetzelfde leren; en als hij daaraan toevoegt „zichtbaar”, dan wijst hij in de uiterlijke ceremonie het verschil aan tussen de sacramenten en het Woord. Dus is dit, kort uitgedrukt, het onderscheid, n.l. dat de sacramenten door uiterlijke handelingen, en het Woord door de woorden ons Gods wil verklaren. Mor het Woord wordt het geloof begonnen en bevestigd, en door de sacramenten wordt het begonnen geloof alleen maar bevestigd. Het Woord kan ook zonder de sacramenten zijn, maar de sacramenten niet zonder het Woord. Zonder kennis van het Woord worden de volwassenen niet zalig, maar zij kunnen zonder de sacramenten, mits deze niet veracht worden, wel wedergeboren en zalig worden. Het Woord behoort allen toe, de sacramenten alleen de gelovigen.

5. Waarin de sacramenten van het Oude en Nieuwe Testament overeenstemmen en verschillen.

De sacramenten van het Oude en Nieuwe Testament komen overeen:

1. In de Auteur of Insteller, want dezelfde God heeft ze beide ingesteld.
2. In de betekende zaken. Want dezelfde betekende zaken worden in onze én in de oude sacramenten gevonden en voorgedragen, en dezelfde gemeenschap aan Christus en Diens weldaden wordt daarin verzegeld, Hebr. 13 : 8: „Jezus Christus is gisteren en heden Dezelfde en in der eeuwigheid"; 1 Kor. 10 : 1-4: „En ik wil niet, broeders, dat gij onwetende zijt, dat onze vaders allen onder de wolk waren en allen door de zee doorgedaan zijn; en allen in Mozes gedoopt zijn in de wolk en in de zee; en allen dezelfde geestelijke spijs gegeten hebben; en allen denzelfden geestelijken drank gedronken hebben; want zij dronken uit de geestelijke steenrots, die volgde; en de steenrots was Christus"; Kol. 2 : 11v.: „In Welken gij ook besneden zijt met een besnijdenis, die zonder handen geschiedt, in de uittrekking van het lichaam der zonden des vleses, door de besnijdenis van Christus; zijnde met Hem begraven in den Doop", d.w.z. gij hebt in de Doop dezelfde weldaden ontvangen, als de Ouden in de besnijdenis ontvingen; 1 Kor. 5 : 7: „Ook ons Pascha is voor ons geslacht, namelijk Christus." Augustinus, Tom. 9, in Johann. Tract. 26, zegt: „Zij zijn in de tekenen verschillend, maar in de betekende zaak zijn ze gelijk. Zij hebben allen dezelfde geestelijke spijs gegeten, namelijk het Manna, en wij wat anders, maar toch dezelfde geestelijke spijs als zij."

Hieruit blijkt dus - en vooral uit de verwisseling der namen, waardoor aan de sacramenten van het Oude Testament de namen der sacramenten van het Nieuwe Testament worden gegeven, en omgekeerd aan de sacramenten van het Nieuwe Testament de namen der sacramenten van het Oude Testament -, dat in de sacramenten van beide Testamenten dezelfde betekende zaak (aanwezig) is geweest. Want deze verwisseling geschiedt niet om de gelijkheid van de tekenen of ceremoniën, maar om die van de zaken. En daaruit blijkt duidelijk, dat de voorvaderen dezelfde gemeenschap met Christus gehad hebben als wij nu bezitten, en dat deze hun niet minder als ons, door het Woord en de sacramenten te kennen gegeven, geschonken en verzegeld is geweest. Daarom is het dus een vreselijke blindheid en afgoderij, om een andere gemeenschap met Christus te willen zoeken in de sacramenten, dan die er in het Woord is, en in de sacramenten van het Nieuwe Testament een andere gemeenschap te zoeken, dan die er in de sacramenten van het Oude Testament is.

De sacramenten van het Oude en Nieuwe Testament verschillen:

1. In de uiterlijke tekenen en ceremoniën. Want de sacramenten van het Oude Testament hebben er andere gehad, als die van het Nieuwe Testament. Want er vond een verandering plaats door de komst van Christus, opdat daardoor te kennen gegeven zou worden, dat het Oude Testament ophoudt, en het Nieuwe daarvoor in de plaats gekomen is.
2. In het aantal. Vroeger waren er meer en moeilijker sacramenten, en thans zijn er minder en gemakkelijker.
3. In de manier om Christus' offerande te betekenen. Want de oude sacramenten duiden aan, dat deze offerande nog moest geschieden, maar de nieuwe sacramenten duiden aan, dat ze nu geschied en volbracht is.
4. in de tijd. De oude sacramenten zouden slechts duren tot de eerste komst van de Messias, maar die van ons zullen blijven tot Zijn tweede toekomst, d.w.z. tot aan het

einde der wereld, Matth. 28 : 19v., 1 Kar. 11 : 26.

5. In de verplichting. De oude sacramenten verplichtten slechts de Joden of nakomelingen van Abraham. Want zij die uit de heidenen bekeerd werden, behoefden ze niet te onderhouden; vgl. de godvruchtige mannen uit Hand. 2 : 5. Maar onze sacramenten verplichten de ganse Gemeente: Doopt alle volken, enz. Drinkt allen daaruit, enz., Matth. 28 : 19 en id. 26 : 27.

6. In duidelijkheid. De oude waren duister, want zij beeldden de toekomstige dingen af; de onze zijn duidelijker, want zij betekenen dingen, die al geschied en in Christus volbracht zijn.

6. Welke de tekenen én de betekende zaken in de sacramenten zijn, en waarin ze verschillen.

In alle sacramenten zijn twee dingen: *het teken én de betekende zaak*. Het teken is het element, en al de uiterlijke plechtigheden in verband daarmee.

De betekende zaak is Christus met al Zijn goederen en weldaden, die de gelovigen in het Evangelie beloofd en in de sacramenten verzegeld worden; of: 't is een gemeenschap en genieten van Christus en Diens weldaden. De gewone indeling die Augustinus van het sacrament geeft, komt op hetzelfde neer, maar is toch eenvoudiger, n.l. hij onderscheidt tussen het element en het Woord: „Het Woord- zegt hij - komt bij het element, en het wordt een sacrament.”

Vandaar dat naar de algemene uitspraken der Godgeleerden twee wezenlijke delen voor ieder sacrament vereist zijn, n.l. het element en het Woord. Het element is het uiterlijke teken, samen met de gehele plechtigheid; het Woord is de belofte der genade. De betekende zaak van elk sacrament is Christus met al Zijn weldaden, en de zaligmakende gemeenschap daaraan. Deze indeling wordt ook goedgekeurd en nagevolgd in de Verantwoording van de Augsburgse Confessie, als deze zegt: In een sacrament zijn twee dingen, n.l. het uiterlijke teken én het Woord van de belofte der genade, welke is de belofte des Nieuwen Testaments.

De tekenen zijn van de betekende zaken in vele opzichten onderscheiden:

1. In hun wezen of in hetgeen ze zijn. Want de tekenen zijn lichamelijk, zichtbaar en aards. Maar de betekende zaken zijn geestelijk, onzichtbaar en hemels.

Bezwaar: Maar het lichaam en bloed van Christus zijn ook enigermate aards, en toch zijn dat de betekende zaken van de sacramenten. Daarom zijn de betekende zaken ook lichamelijk.

Antwoord: De betekende zaken worden hier geestelijk genoemd, niet zozeer ten opzichte van hun wezen, als wel ten opzichte van de manier waarop ze ontvangen worden, n.l. door de Heilige Geest en het geloof alleen, zonder enig lichamelijk instrument of zintuig, op een geestelijke wijze. Want „geestelijk" betekent in de Schrift soms een onlichamelijke natuur of Geest, soms ook wel een werking of gave van de Heilige Geest, en soms, tenslotte, ook wel datgene waarmee de Heilige Geest of de geestelijke bewegingen bezig zijn, en dat door de Geest, d.w.z. door de werkingen van de Heilige Geest ontvangen of gegeven wordt aan degenen, in wie de Heilige Geest woont; zoals er staat in 1 Kor. 10 : 3: „En hebben allen dezelfde geestelijke spijs gegeten.” En in die betekenis worden het lichaam en bloed van Christus geestelijke dingen genoemd in de sacramenten.

2. In de wijze van ontvangen. De tekenen worden zichtbaar, met de hand, mond, leden en zintuigen van het lichaam ontvangen, zelfs wel door de ongelovigen. Maar de betekende zaak wordt door de Heilige Geest en het geloof alleen, en daarom ook alleen maar door de gelovigen ontvangen.

3. In liet doel of in het gebruik. De betekende zaken worden gegeven om het eeuwige leven te verkrijgen. Want zij zijn enerzijds het eeuwige leven zelf, en anderzijds dat leven werkende. De tekenen worden ontvangen om het geloof te verzegelen, en ze bevestigen de dingen, die ontvangen zijn of nog ontvangen zullen worden.

4. De betekende zaken zijn volstrekt nodig voor allen die zalig zullen worden. Maar de tekenen zijn niet volstrekt noch ook uitsluitend nodig, maar alleen voor hen, die wegens hun leeftijd en om andere redenen, ze wettig kunnen gebruiken; aangezien niet het missen, maar de verachting der sacramenten verdoemt.

5. De tekenen zijn verschillend in de verschillende sacramenten, maar de betekende zaken zijn in alle sacramenten steeds dezelfde.

7. Hoedanig de sacramentele vereniging der tekenen: en der betekende zaken is.

Een vereniging is in het algemeen zulk een samenvoeging van twee of meer dingen, waardoor ze als 't ware één worden; zoals de personele vereniging is een samenvoeging van de twee naturen in Christus tot één Persoon. Zo zijn er in de sacramenten twee dingen, de tekenen en de betekende zaken, wier samenvoeging heet een sacramentele vereniging.

Hier wordt nu gevraagd, hoedanig deze is. De Roomsens fantaseren, dat er in het Avondmaal een verandering van de tekenen in de betekende zaak plaatsheeft. Maar een verandering is geen vereniging. En de sacramentele vereniging dient zodanig te zijn, dat ze niet alleen aan één, maar aan alle sacramenten kan toegekend worden. Want anders zou het geen sacramentele, maar een Avondmaals- of Doops-vereniging zijn.

Anderen beweren, dat deze vereniging een plaatselijke en lichamelijke samenvoeging is van het teken met de betekende zaak, als in een massa of klomp, zodat ze beide tezamen op één plaats zijn; zoals zij willen staande houden met betrekking tot het Avondmaal, dat er een dadelijke tegenwoordigheid en vereniging van Christus' lichaam en bloed in het brood en de wijn is, zodat er twee lichamen, n.l. Christus én brood en wijn, in de dadelijkheid op één plaats bijeen zijn, en met de mond ontvangen worden. Maar dat er in het Avondmaal niet zulk een vereniging van tekenen en betekende zaak plaatsheeft, zullen wij later nog te bestemder plaats aantonen.

Thans kan volstaan dat wij weten, dat zulk een plaatselijke, samenvoeging of verberging van het ene in het andere, niet een sacramentele vereniging genoemd kan worden. Want ook volgens hun eigen belijdenis, kan dit niet aan alle sacramenten toegekend worden. Maar de sacramentele vereniging moet van dien aard zijn, dat ze aan alle sacramenten kan worden toegeschreven, zowel aan die van het Oude als van het Nieuwe Testament.

Daarom zeggen wij dus, dat de sacramentele vereniging niet een lichamelijke of plaatselijke samenvoeging is van het teken met de betekende zaak op één plaats, en evenmin een verberging of insluiting van het een in het ander, d.w.z. dat het teken en de betekende zaak niet op een natuurlijke wijze, maar geestelijk en sacramenteel samengevoegd of verenigd zijn, wat het feit betreft dat de geestelijke goederen door de lichamelijke tekenen betekend, verzegeld, gegeven en samen met dezelve ontvangen worden, omdat God dit zo wil en verordend heeft.

En deze vereniging bestaat voornamelijk hierin:

1e. In de gelijkenis of overeenkomst van de tekenen met de betekende zaak, waarover Augustinus in „Epist. ad Bond.“, n. 23, schrijft: „Indien de sacramenten niet overeenkwamen met de dingen, waarvan zij sacramenten zijn, dan zouden ze totaal geen

sacramenten wezen.”

2e. In de gave en ontvangst van de tekenen en de betekende zaken langs een wettig gebruik, welke niet zonder geloof kan zijn (zoals hierna verklaard zal worden). Want daardoor komt het, dat de gelovigen alleen de tekenen mét de betekende zaak ontvangen; de tekenen n.l. uit de hand van de dienaar, maar de betekende zaak uit Christus' hand. En wanneer zij op die wijze die samen ontvangen, dan wordt dat terecht een *sacramentele vereniging* genoemd.

Zulks laat zich aantonen uit de naam „sacrament.” Want in alle sacramenten zijn twee dingen: het uiterlijke, zichtbare teken, of de ceremonie, zoals God die instelde; en dit heet het teken, of het sacrament; en het innerlijke en geestelijke, dat God in ons werkt; of: de gemeenschap aan Christus en Zijn weldaden; en dit heet de betekende zaak, of hetgeen, dat door de sacramenten betekend is; want het wordt door de uitwendige ceremonie betekend en verzegeld. Tussen deze twee dingen nu is een onderlinge overeenstemming, zodat het één er niet zonder het ander zijn kan; en die overeenstemming is de verordining van het teken - of van de ceremonie - tot de betekende zaak, of de aanduiding van de geestelijke zaken door de lichamelijke, en de verzegeling van de betekende zaak zelf.

1) Daarom is er geen teken, of het is een teken van een bepaalde zaak, die betekend wordt; en er is •geen sacrament, of het is een sacrament van een bepaalde zaak. Daaruit is het wel duidelijk, dat de sacramentele vereniging niet anders is dan de onderlinge ordening van het teken tot de betekende zaak; en daaruit vloeit een zeer ware regel: „Zolang de onderlinge ordening duurt, hangen ook de tekenen en de betekende zaken aan elkaar.” Maar als ze ophoudt, dan worden ze gescheiden. Dat wil zeggen: zolang de Goddelijke verordining tussen de tekenen en de betekende zaken blijft, worden de betekende zaken mét de tekenen tezamen gegeven en verzegeld. Maar wanneer de Goddelijke verordining ophoudt, dan kan noch de schenking noch de verzegeling door de tekenen plaatshebben.

Daar komt nog het volgende bewijs bij, n.l. dat, zoals de vereniging van Christus met de sacramenten van het Oude Verbond is, zo is ze thans ook met onze sacramenten. Want anders zouden die sacramenten óf geen sacramenten geweest zijn, óf de vereniging zou geen sacramentele vereniging geweest zijn, d.w.z. zulk een vereniging, die aan alle sacramenten toegekend kan worden. Maar deze vereniging heeft onder het Oude Verbond geen lichamelijke of plaatselijke vereniging kunnen zijn, maar ze moest noodzakelijk geestelijk zijn. Daarom is heden ten dage de sacramentele vereniging nog evenzo.

8. De sacramentele uitdrukkingen in de Heilige Schrift, en zoals ze in de Kerk in gebruik zijn.

Dit punt volgt uit het vorige. Want de sacramentele vereniging is de oorzaak van de sacramentele uitdrukkingen. Want daardoor is het, dat de naam van „teken" aan de betekende zaak toegeschreven, en omgekeerd ook de betekende zaak met de naam „teken" benoemd wordt. En de uitdrukkingen die inzake de sacramenten in de Heilige Schrift en in de Kerk in gebruik zijn, zijn tweeërlei. Sommige zijn letterlijke, andere oneigenlijke of figuurlijke uitdrukkingen, onder welke evenwel alleen de oneigenlijke „sacramentele" genoemd worden. Want een sacramentele uitdrukking is, eigenlijk gezegd, een oneigenlijke of figuurlijke manier van spreken, waardoor de naam van het teken aan de betekende zaak toegekend wordt, en omgekeerd de naam van de betekende zaak aan het teken.

De letterlijke spreekwijzen zijn ook weer tweeërlei:

1. Wanneer de sacramenten genoemd worden tekenen, zegelen, gedenktekenen, tegenbeelden, panden, kentekenen des Verbonds, tekenen der genade, der belofte, of met de naam van de betekende zaak zelf (genoemd worden, enz., zoals in Rom. 4 : 11: „En hij heeft het teken der besnijdenis ontvangen tot een zegel der rechtvaardigheid des geloofs“; Gen. 17 : 11: „En gij, zult het vlees uwer voorhuid besnijden; en dat zal tot een teken zijn van het verbond tussen Mij en tussen u“; Ez. 20 : 12: „Daartoe ook gaf Ik hun Mijn Sabbatten, om een teken te zijn tussen Mij en tussen hen, opdat ze zouden weten, dat Ik de HEERE ben, Die ze heilige.“ Zo is het brood een teken, figuur en gedenkteken van het lichaam van Christus.
2. Wanneer bij de tekenen met nadruk de beloften gegeven worden, omdat zij die op wettige wijze de tekenen gebruiken, ook de zaken ontvangen, die daardoor betekend worden; zoals er gezegd wordt in Mark. 16 : 16: „Die geloofd zal hebben en gedoopt zal zijn, zal zalig worden.“

De oneigenlijke of figuurlijke spreekwijzen zijn ook tweërlei.

1. Wanneer aan de tekenen toegekend worden de namen van de betekende zaken, of omgekeerd. Bij voorbeeld: het Lam is het Pascha, of de Doorgang; het brood is het lichaam, de wijn is het bloed van Christus; de duif is de Heilige Geest, het Pascha is het Lam, ons Pascha is Christus, enz.
2. Wanneer de eigenschappen van de betekende zaken aan de tekenen toegekend worden, of omgekeerd: de eigenschappen van de tekenen aan de betekende zaken; zoals in 1 Kor. 10 : 16: „Het brood dat wij brekers dat niet een gemeenschap des lichaams van Christus?“; Hand. 22 : 16: „Sta op en laat u dopen en uwe zonden afwassen“; 1 Petrus 3 : 21: „Waarvan het tegenbeeld, de Doop, ons nu ook behoudt“; Tit. 3 : 5: „Hij heeft ons zalig gemaakt, door het bad der wedergeboorte en vernieuwing des Heiligen Geestes“; Ps. 51 : 9: „Ontzondig mij met hysop en ik zal rein zijn.“ Evenzo, wanneer van ons gezegd wordt, dat wij door Christus' bloed worden afgewassen, met de Heilige Geest gedoopt worden, met het lichaam en bloed van Christus gevoed worden, enz.

De betekenis van al deze teksten is één en dezelfde, n.l. dat bij de ceremonie de belofte gevoegd is, en dat de zaken door de tekenen worden afgebeeld en verzegeld.

De oorzaken waarom de namen van de tekenen en van de betekende zaken onderling zo verwisseld worden in de sacramentele teksten, zijn tweërlei:

1e. de overeenkomst of gelijkheid van de tekenen met de betekende zaken; 2e. de bevestiging des geloofs, dat het teken én de betekende zaak, bij wettig gebruik, samen gegeven en ontvangen worden. In dit verband past Augustinus' uitspraak: „Indien de sacramenten geen overeenkomst hadden met de dingen, waarvan ze sacrament zijn, dan zouden het totaal geen sacramenten zijn.“ En aan deze overeenkomst danken ze meestal ook de namen van de betekende zaken zelf. Zoals daarom, op een bepaalde manier, het sacrament van het lichaam van Christus het lichaam van Christus, en het sacrament van het bloed van Christus het bloed van Christus is, zo is het sacrament des geloofs het geloof“; en elders: „De dingen die (iets) betekenen, plegen aangeduid te worden door de naam van de zaken, die ze betekenen. Daarom staat er: Christus was de Steenrots, want hij heeft niet gezegd: De steenrots betekent Christus, maar precies alsof Hijzelf de Steenrots was, en zulks was Hij immers niet naar Zijn wezen, maar bij gelijkenis.“

9. Wat het wettig gebruik is van de sacramenten.

Echter zal over het ontvangen der goddelozen nu eerst gehandeld worden.

Het wettig gebruik der sacramenten is (er), wanneer de ceremoniën, die door God voorgeschreven zijn, door de gelovigen of bekeerden gebruikt worden als tekenen der genade en als panden van Gods wil jegens hen. Dit wettig gebruik omvat de volgende drie dingen:

1. Dat de ceremoniën welke God Zelf ingesteld heeft, uitgevoerd worden zonder vervalsing. Christus' zuivere instelling dient onderhouden te worden. Wat de antichrist erbij gedaan heeft, moet men verwijderen; en wat hij ervan afgenomen heeft, moet men er weer aan toevoegen.
2. Dat alleen zij, voor wie God ze heeft ingesteld, n.l. de gelovigen en bekeerden, Christus' huisgenoten, die door geloofsbelijdenis en betoon van boetvaardigheid burgers der Gemeente zijn, deze ceremoniën (onder) houden, Hand. 8 : 37: „Indien gij van ganser harte gelooft, zo is het geoorloofd“; Matth. 3 : 6: „En (zij) werden van hem gedoopt in de Jordaan, belijdende hunne zonden.”
3. Dat ze tot die doeleinden gebruikt worden, waartoe ze door God ingesteld zijn; en daarover hebben we al eerder gesproken.

Is het nu, dat één van deze voorwaarden niet nagekomen wordt, d.w.z. als de ceremoniën of hun bedoeling zonder Goddelijke autoriteit veranderd, of als het teken zonder geloof gebruikt wordt, dan is het duidelijk, dat het teken en de betekende zaak niet meer naar Gods ordonnantie samengaan. Over de persoon wordt gezegd in Rom. 2 : 25: „Want de besnijdenis is wel nut, indien gij de wet doet; maar indien gij een overtreders der wet zijt, zo is uw besnijdenis voorhuid geworden.”

Van de vervalsing der ceremoniën (lezen we) in 1 Kor. 11 : 20: „Als gij dan bijeen tezamen komt, dat is niet des Heeren Avondmaal eten“:

Over het doel (staat er) in Hos. 5 : 6: „Met hun schapen en met hun runderen zullen zij dan gaan om den HEERE te zoeken, maar niet vinden.” Want de offers waren niet met die bedoeling ingesteld, dat daardoor de rechtvaardigmaking en zaligheid verdiend zouden worden. Daarom moet men de ceremoniën, die door God ingesteld zijn, tot geen ander doel gebruiken. Want wanneer dat het geval is, is men Gods gebod niet langer gehoorzaam, en wordt de Goddelijke ordinantie niet onderhouden.

Maar als de tekenen veranderd zijn of tot een ander gebruik verkeerd, of wanneer het verdrag niet nagekomen wordt, dan wordt de inwilliging van de gelovige verloren, zonder welke het teken of pand niet verzegelt. Derhalve zijn de sacramenten geen sacramenten buiten het gebruik waartoe ze ingesteld werden, maar slechts ijdele „gaapspele“; en daarom razen allen die beweren, dat de gelovigen met de tekenen ook de betekende zaak ontvangen.

10. Wat de goddelozen in de sacramenten ontvangen.

Men dient er bij de sacramenten vooral op te letten: wat, aan wie en hoe God in de sacramenten geeft en mededeelt. Hoewel God ook aan de goddelozen in de sacramenten Zijn weldaden aanbiedt, ontvangen zij - daar zij geen geloof bezitten - alleen de blote tekenen zonder de betekende zaken; en zulks tot verzwaring van hun oordeel en verdoemenis.

1. Christus wordt met Zijn weldaden niet ontvangen dan door het geloof, waardoor Hij in onze harten woont, Ef. 3 : 17. En Hij wordt ontvangen, gelijk Hij in ons woont. Want Hij wordt tot dat einde ontvangen, opdat Hij in ons wone. Maar de goddelozen hebben geen geloof.

2. Buiten het wettig gebruik zijn de sacramenten geen sacramenten, zoals zojuist bewezen werd. En daar de goddelozen de sacramenten onwaardig gebruiken, houden zij het wettig gebruik niet. Daarom zegt Paulus in 1 Kor. 11 : 27: „Zo dan wie onwaardig dit brood eet of den drinkbeker des Heeren drinkt, die zal schuldig zijn aan het lichaam en bloed des Heeren.”

3. Aan wie God in Zijn Woord niets belooft, aan hen verzegelen ook de sacramenten niets. Zomin een zegel, aan een brief gehangen, iets verzegelt, behalve aan degenen aan wie de brief de belofte doet, evenmin verzegelt God Zijn weldaden met zegelen, behalve aan wie Hij in Zijn Woord de belofte doet. Welnu, God belooft aan de goddelozen niets in Zijn Woord, zolang zij in hun ongeloof blijven. Want bij alle beloften is de conditie van geloof en boetvaardigheid gevoegd. Daarom verzegelen noch geven de sacramenten ook maar iets aan de goddelozen.

4. Het zijn tegenstrijdige dingen, die met elkaar niet kunnen bestaan: n.l. goddeloos te zijn, én de betekende zaak van het sacrament ontvangen (vgl. N.G.B., art. 35).

11. Hoeveel sacramenten zijn er in het Nieuwe Testament?

Vraag 68: Hoeveel sacramenten heeft Christus in het Nieuwe Verbond of Testament ingezet?

Antwoord: Twee, namelijk de Heilige Doop a) en het Heilig Avondmaal b).

- a) Matth. 28 : 19, Mark. 16 : 16, zie verder onder Vraag 71.
- b) 1 Kor. 11 : 23-26, vgl. ook onder Vraag 77.
- a) èn b) 1 Kor. 10 : 1-4, en 12v. Hand. 2 : 41v.

Verklaring van Vraag 68.

Onder het Nieuwe Testament zijn er slechts twee sacramenten, die steeds en overal in de Kerk in gebruik zijn, zoals ook Ambrosius en Augustinus verklaren, n.l. de Doop, die gekomen is in de plaats van de besnijdenis en andere reinigingen, en het Avondmaal, dat in de plaats van het Paaslam en andere offers is ingesteld. Alleen deze twee tekenen en zegelen van het Nieuwe Verbond zijn door Christus ingesteld en bevolen, waaraan Hij de belofte der genade verbonden heeft. Dit bewijs staat zeer vast, n.l.: Er zijn slechts twee ceremoniën in het Nieuwe Testament, die alleen sacramenten genoemd kunnen worden, omdat daaraan alleen de definitie van een sacrament toekomt; dus zijn er dan ook maar twee sacramenten.

Hierop slaan ook duidelijk de hierboven geciteerde bewijzen uit de Heilige Schrift: 1 Kor. 10 : 1-4 en 12v., Hand. 2 : 41v. Want in 1 Korinthe 10 handelt de Apostel met opzet over de sacramenten van het Nieuwe Testament, en verklaart dat de Vaderen onder het Oude Testament - voor zover de grond en wezen aangaat - zij het ook op een andere manier, hetzelfde met ons gemeen hadden. Als hij in 1 Kor. 12 : 13 spreekt over de gemeenschap, welke de gelovigen met Christus en onder elkander hebben, zegt hij, dat dezelfde gemeenschap ook door de Doop en de drinkbeker des Avondmaals wordt betekend en verzegeld. Tenslotte hebben wij in Hand. 2 : 41v. het (voor)beeld van de Apostolische kerk, die niet meer dan deze twee sacramenten gehad heeft, n.l. de Doop, als het sacrament van de inlijving in de Gemeente, en het Avondmaal of de breking des broods, als het sacrament van de geestelijke onderhouding in die Gemeente. Let er ook op, hoe de Doop in de plaats van de besnijdenis, Kol. 2 : 11v., en het Avondmaal in de plaats van het Pascha gekomen is, Matth. 26 : 19v en 26v.; en dat wij dus bijgevolg niet nog meer sacramenten nodig hebben.

De Rooms en noemen behalve deze twee, nog de volgende vijf sacramenten: het vormsel, de penitentie of boete, de priesterwijding, de laatste zalving of het oliesel en het huwelijk. Eén en ander blijkt ons uit die Canon van het Trentse concilie, Sess. 7: „Indien iemand zegt, dat de sacramenten van de nieuwe Wet niet alle door Jezus Christus onze Heere ingesteld zijn, of dat er meer of minder zijn dan zeven, n.l. de Doop, het vormsel, de eucharistie (= het Nachtmaal des Heeren), de penitentie, het laatste oliesel, de priesterwijding en het huwelijk, of dat ook maar één van deze zeven in de ware en eigenlijke zin des woords geen sacrament zou zijn, die zij vervloekt.”

Werkelijk een zeer vermete Canon, zoals die nog nooit eerder door iemand voorgeschreven is. Want de eerste, die zeven sacramenten leerde, is Hugo van Sint Victor in het jaar 1130. Deze werd hierin nagevolgd door Petrus Lombardus in het jaar 1140, en door nog anderen later. En hetzelfde heeft paus Eugenius IV in het jaar 1439 bevestigd op het Concilie van Florence. Maar die vermete uitspraak, dat al die zeven sacramenten door Christus ingesteld zijn, zonder één eraf of één erbij, en dat die allemaal rechte en ware sacramenten zijn, is nooit eerder vernomen dan in het jaar 1547, toen het Concilie van Trente - zij het ook zonder enig Schriftuurlijk gezag - zulks heeft besloten.

Genoemde vijf zijn dus geen sacramenten, maar alleen die door Christus ingesteld zijn tot tekenen en zegelen van de rechtvaardigende genade.

1. De oplegging der handen, Hand. 8 : 17, waaruit de Rooms en hun vormsel trachten te bewijzen, was in de Oude Kerk een teken van de wonderlijke uitstorting van de Heilige Geest, die kort daarna ophield; en ook die oplegging der handen was eigenlijk geen sacrament, veel minder dus dat roomse vormsel, waarvan de materie, n.l. chrisma, d.w.z. smeersel, door een bisschop aan het voorhoofd gesmeerd, enz., en waarvan de vorm - die uit de woorden bestaat: „Ik teken u met het teken des kruises, en confirmeer u met het chrisma des heils, in den Naam des Vaders, en des Zoons en des Heiligen Geestes" - nergens in de Heilige Schrift te vinden is. Prijzenswaardig is daarom de royale belijdenis van Alexander Halesius, in diens „Summa Theologiae" geschreven op last van Innocentius IV, en geapprobeerd door Alexander IV, dat dit vormsel noch door Christus noch door Zijn apostelen is ingesteld, maar door het Concilie van Melden.

2. Het oliesel (waar sprake van is in Mark. 6 : 13 en Jak. 5 : 14) is zelf eigenlijk niet een sacrament geweest; en de betekende zaak ervan, n.l. de gezondmaking van het lichaam, is - evenals andere miraculeuze gaven - in de Kerk opgehouden. Ook is het enkel superstitie (bijgeloof), om aan deze zalving de kracht toe te schrijven, dat zij de zonden kan wegnemen en de zaligheid der ziel bevorderen kan.

3. De boete of absolutie is geen ceremonie, maar de stem des Evangelies zelf, of: een verkondiging van de vergeving der zonden, of deze nu aan velen of weinigen te beurt valt; aan welke vergeving de sacramenten, als zegels aan een brief, gehangen zijn. Maar de genadeverkondiging mag niet vermengd worden met de tekenen en aanhangsels van de genadebelofte. Ook hebben de roomse oorbiecht, absolutie en satisfactie niet de minste grond in de Heilige Schrift, zodat de Heere Christus daarvan terecht zeggen kan (zoals God bij een andere gelegenheid spreekt in Jer. 7 : 31 en 19 : , dat Hij zulks niet heeft geboden, en dat het in Zijn hart niet is opgekomen.

4. De priesterwijding of verordining van de dienaren, daarvan getuigt wel Gods tegenwoordigheid in de dienst, maar daardoor kan God ook krachtig werken door middel van personen die Hem niet behagen. En de orde van de wettige kerkdienst is zelf geen sacrament, veel minder dus de orde van de rooms-katholieke dienst, die in vele opzichten godslasterlijk en afschuwelijk is.

5. Het huwelijk is ook geen ceremonie, maar een goed werk volgens de zedenwet. De Rooms en rekenen het huwelijk onder de sacramenten, omdat de oude Vertalers van het Nieuwe Testament in Ef. 5 : 32 het Griekse woord „mysterion”, d.w.z. verborgenheid, in het Latijn met „sacramentum” hebben overgezet. Maar men dient meer naar Paulus te luisteren dan naar de Latijnse vertalers. En niemand die de Griekse taal kent, is er, die niet weet, dat het woord „mysterion” in het algemeen betekent: een verborgen zaak, een verborgenheid of geheimenis. De Rooms en moeten zelf toegeven, dat alle verborgen zaken geen sacramenten zijn. Of anders zal het huwelijk het 7e zijn, Ef. 5 : 32, Gods wil het 8e, Ef. 1 : 9, de roeping der heidenen het 9e, Ef. 3 : 3, en de Godzaligheid het 10e, 1 Tim. 3 : 16, en mogelijk nog meer. Want in al deze teksten heeft de oude Latijnse Overzetter het woord „mysterion” met „sacrament” overgezet. En Paulus bedoelt in Ef. 5 : 32 met een „mysterion”, d.w.z. een verborgenheid, niet het huwelijk van man en vrouw, maar de geestelijke vereniging van Christus en Zijn Gemeente. Uit dit alles blijkt dus, hoe onschriftuurlijk de bovengenoemde Canon van het Concilie van Trente, en hoe Schriftuurlijk de Belijdenis van de Nederl. Gereformeerde Kerk is, wanneer zij in art. 33, aan het slot, zegt: Voorts zijn wij tevreden met het getal sacramenten die Christus, onze Meester, ons heeft verordend, welke niet meer zijn dan twee, n.l. het sacrament des Doops en des Heiligen Avondmaals van Jezus Christus.